

CENTRUM BADANIA OPINII SPOŁECZNEJ

SEKRETARIAT
OŚRODEK INFORMACJI

629 - 35 - 69, 628 - 37 - 04
693 - 58 - 95, 625 - 76 - 23

UL. ŻURAWIA 4A, SKR. PT.24
00 - 503 W A R S Z A W A
TELEFAX 629 - 40 - 89

INTERNET

<http://www.cbos.pl>

E-mail: sekretariat@cbos.pl

BS/146/2001

O UMIERANIU I ŚMIERCI

KOMUNIKAT Z BADAŃ

WARSZAWA, PAŹDZIERNIK 2001

PRZEDRUK MATERIAŁÓW CBOS W CAŁOŚCI LUB W CZĘŚCI ORAZ WYKORZYSTANIE DANYCH EMPIRYCZNYCH
JEST DOZWOLONE WYŁĄCZNIE Z PODANIEM ŹRÓDŁA

- Blisko połowa ankietowanych (48%) w ogóle nie myśli o śmierci lub robi to bardzo rzadko. Tylko mniej niż co trzecia osoba (29%) przyznaje, że śmierć jest często obecna w jej rozmyślaniach.
- Większość Polaków (69% - o 12 punktów więcej niż przed siedmioma laty) wierzy, że śmierć nie kończy całkowicie naszej egzystencji, że jest jeszcze coś po śmierci. Przeciwnego zdania jest co siódmy respondent (14%), a 17% ma wątpliwości w tej sprawie.
- Co trzeci ankietowany (32%) obawia się śmierci, większość jednak (60%) nie ma tego rodzaju obaw.
- Obecnie więcej osób niż przed kilkoma laty uważa, że lepiej, gdy człowiek umiera świadomy tego (36%, w roku '94 - 26%); ponad połowa badanych (52%) jest przeciwnego zdania. Zarazem nieco mniej osób uważa, że lepiej w ogóle nie myśleć o śmierci (45%) niż przygotowywać się do niej, zadbać wcześniej o różne sprawy (49%).
- Zmartwienia, lęki czy obawy, żywione w związku ze śmiercią, najczęściej dotyczą umierania w bólu (65%) i pozostawienia bliskich (63%). Wiele osób niepokoi się też o możliwość pożegnania się z najbliższymi (57%) i o to, czy ktoś będzie o nich pamiętał (61%). Zmartwień przysparza też ewentualność zgonu bez przyjęcia sakramentu (55%) oraz kwestia zbawienia i uzyskania przebaczenia ze strony Boga (49%). Blisko połowa respondentów martwi się też tym, że może zostawić niezakończony czy niedokończony sprawy, na których im zależy. Rzadziej wskazywane były inne niepokoje i lęki - np. przed samotnym umieraniem czy śmiercią w szpitalu.
- Bardzo nieliczni są respondenci, którzy sporządzili testament (6%). Więcej osób (23%) ma zapewnione miejsce na cmentarzu. Kremację jako formę pochówku akceptuje obecnie 44% ankietowanych.

Stosunek Polaków do śmierci charakteryzuje się na ogół unikaniem myślenia o niej i odsuwaniem od siebie spraw z nią związanych, ale o jej nieuchronności przypomina nie tylko religia czy święta (np. zbliżające się Święto Zmarłych), ale też - częstsza niż dawniej - obecność tego zjawiska w mediach, niemal stale donoszących o tragicznych wydarzeniach w Polsce i na świecie.

Ostatnio omawialiśmy obszernie stosunek Polaków do śmierci i umierania na podstawie wyników badania przeprowadzonego w roku 1994¹. Obecnie² skupimy się przede wszystkim na kilku sprawach, związanych z tą tematyką, których nie poruszaliśmy wcześniej. Szerzej zajmiemy się zwłaszcza tym, czego ludzie się obawiają, co ich trapi, niepokoi w związku z końcem życia. Uwzględnimy przy tym różne aspekty umierania i stosunku do śmierci: psychologiczne, etyczne oraz religijne czy duchowe oraz kilka spraw praktycznych. Nawiązując do poprzednich naszych badań pytaliśmy ankietowanych o przygotowanie się do śmierci, gotowość świadomego jej przyjęcia lub pragnienie pozostawania w nieświadomości oraz o wiarę w życie po śmierci. Chcieliśmy sprawdzić, czy kilka lat przyniosło jakieś zmiany w społecznym nastawieniu pod tym względem.

Impulsem do ponownego podjęcia tej problematyki było też opublikowanie w Stanach Zjednoczonych na początku tego roku obszernego artykułu podsumowującego - na podstawie danych sondażowych - stosunku społeczeństwa USA do śmierci. Tam, gdzie to jest możliwe i celowe, będziemy więc mogli porównać nasze opinie i postawy z poglądami i postawami innych.

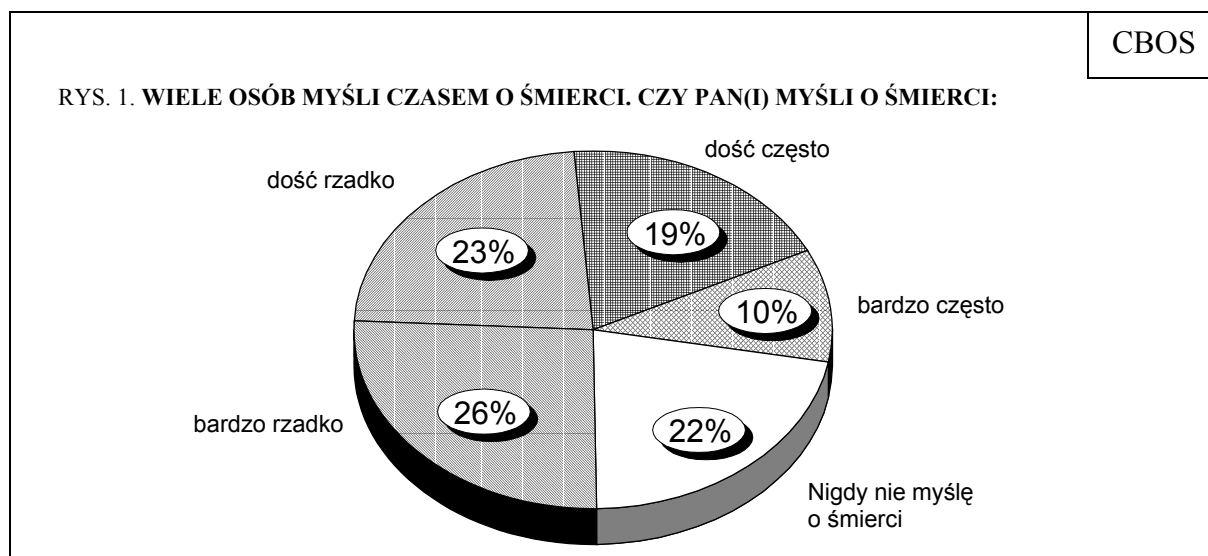
---

¹ Zob. komunikat CBOS „Nasze postawy wobec umierania i śmierci”, październik '94.

² Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (137) przeprowadzono w dniach 11-16 października 2001 roku na liczącej 1020 osób reprezentatywnej próbie losowo-adresowej dorosłych mieszkańców Polski.

CZY CZĘSTO MYŚLIMY O ŚMIERCI?

Blisko połowa ankietowanych (48%) w ogóle nie myśli o śmierci lub robi to bardzo rzadko. Tylko niespełna co trzecia osoba (29%) przyznaje, że śmierć jest często obecna w jej rozmyślaniach.

W roku 1994 również pytaliśmy o to, czy naszym respondentom zdarza się myśleć o śmierci i jak często - pytanie było nieco inaczej sformułowane i inne były możliwości odpowiedzi, więc dane z tamtego okresu nie są w pełni porównywalne z obecnymi. Można jednak powiedzieć, że wówczas nieco mniej osób zadeklarowało, iż myśli o śmierci „często” (25%), mniej też jednak stwierdziło, że robi to „bardzo rzadko, właściwie nigdy” (35%)³.

Myślenie o śmierci zależy przede wszystkim od wieku badanych. Liczba osób, które w myślach obcują ze śmiercią bardzo często i dość często, zaczyna wzrastać wśród respondentów w średnim wieku (45-54 lat), a już wśród najstarszych (65 i więcej lat) stanowi prawie trzy piąte (zob. tabele aneksowe). Częściej też o śmierci myślą kobiety oraz osoby najbardziej religijne. Jest oczywiste, że tego rodzaju deklaracje częstsze są również wśród rencistów i emerytów (50%), ale może zastanowić znaczny odsetek takich wskazań wśród osób pracujących na własny rachunek (33%).

³ Zob. komunikat CBOS „Nasze postawy wobec umierania i śmierci”, cyt. wyd.

W porównaniu z Amerykanami, którzy odpowiadali na identycznie sformułowane pytanie, Polacy wydają się bardziej zaabsorbowani sprawą śmierci, a zarazem częściej deklarują, że w ogóle o niej nie myślą. Trzeba jednak zastrzec, że dane amerykańskie pochodzą sprzed dwóch lat. Na częstsze myślenie Polaków o śmierci mogły mieć wpływ tragiczne wydarzenia ostatnich miesięcy (terrorystyczne ataki i śmierć tysięcy ludzi w USA, oglądane na ekranach telewizorów); być może obecnie także w Stanach odsetki myślących o śmierci byłyby wyższe.

Tabela 1

Wiele osób myśli czasem o śmierci. Czy Pan(i) myśli o śmierci:	USA (1999) ⁴	POLSKA (2001)
	w procentach	
– bardzo często lub dość często	20	29
– dość rzadko	20	23
– bardzo rzadko	49	26
– nigdy	10	22

WIARA W ŻYCIE PO ŚMIERCI

Zdecydowana większość respondentów uważa, że śmierć nie kończy naszego istnienia. Przeciwnego zdania jest tylko co siódmy ankietowany, a sporo osób ma wątpliwości w tej sprawie. Przekonania na ten temat zależą głównie od religijności mierzonej częstością praktyk religijnych - im częstsze praktyki, tym częstsza wiara w istnienie po śmierci. Jednak nawet spośród osób biorących udział w praktykach religijnych kilka razy w tygodniu nie wszyscy żywią takie przekonanie (zob. tabele aneksowe). Widoczne jest też, że w życie pozagrobowe częściej wierzą kobiety, ale być może wynika to z bardziej rozpowszechnionej wśród nich religijności. Podobnie pośredni, płynący z różnic w religijności, wydaje się związek wiary w istnienie po śmierci z poglądami politycznymi ankietowanych. Natomiast wartość odnotowania jest znacznie wyższa niż wśród pozostałych osób odsetek deklarujących wiarę w istnienie po śmierci wśród najmłodszych respondentów (w wieku od 18 do 24 lat).

---

⁴ Dane z sondażu *Los Angeles Times*, October, 1999, w: Final Moments. Perspective on death, *Public Perspective*, March/April 2001.

Inne czynniki nie mają istotnego wpływu na przekonania dotyczące tego, czy istniejemy po śmierci, ale warto zauważyć, że wbrew przypuszczeniom posiadanie wyższego wykształcenia nie sprzyja brakowi wiary, lecz jedynie większemu sceptycyzmowi - osoby z wykształceniem wyższym nieco częściej udzielały odpowiedzi „trudno powiedzieć” (zob. tabele aneksowe).

Tabela 2

Jak Pan(i) myśli, czy śmierć kończy nasze życie czy też jest jeszcze coś po śmierci?	Wskazania respondentów według terminów badań	
	X 1994	X 2001
	w procentach	
Nic nie ma po śmierci	19	14
Jest jeszcze coś po śmierci	57	69
Trudno powiedzieć	24	17

Ostatnie lata przyniosły wyraźny wzrost odsetka osób wierzących w życie pozagrobowe: zmniejszyła się przede wszystkim liczba sceptyków, ale mniej też jest twierdzących, że niczego po śmierci już nie ma. Wzrost odsetka osób przekonanych o istnieniu życia po śmierci odnotowano także między rokiem 1991 i 1999 w badaniach przeprowadzonych w ramach Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego; być może ma to związek z nauczaniem religii w szkołach. Wyraźny jest również wzrost wiary w piekło czy w cuda religijne⁵. W naszych badaniach zrealizowanych w roku 1997 wiarę w życie pozagrobowe zadeklarowało 71% ankietowanych⁶.

Możliwe są też porównania wyników uzyskanych w innych krajach. Najrzadziej wiarę w życie po śmierci deklarowali w roku 1999 obywatele ze wschodniej części Niemiec (dawnej NRD - 13%) oraz Bułgarzy (30%), Rosjanie (30%) i Duńczycy (39%). Najczęściej - Amerykanie (73%), Portugalczycy (73%) i Irlandczycy (70%)⁷.

---

⁵ Zob. Polskie Generalne Sondaże Społeczne: „Wiara, praktyki religijne i cenione wartości Polaków w latach 1991 i 1999”, opr. B. Cichomski, T. Jerzyński, M. Zieliński, kwiecień 2001 (www.iss.uw.edu.pl).

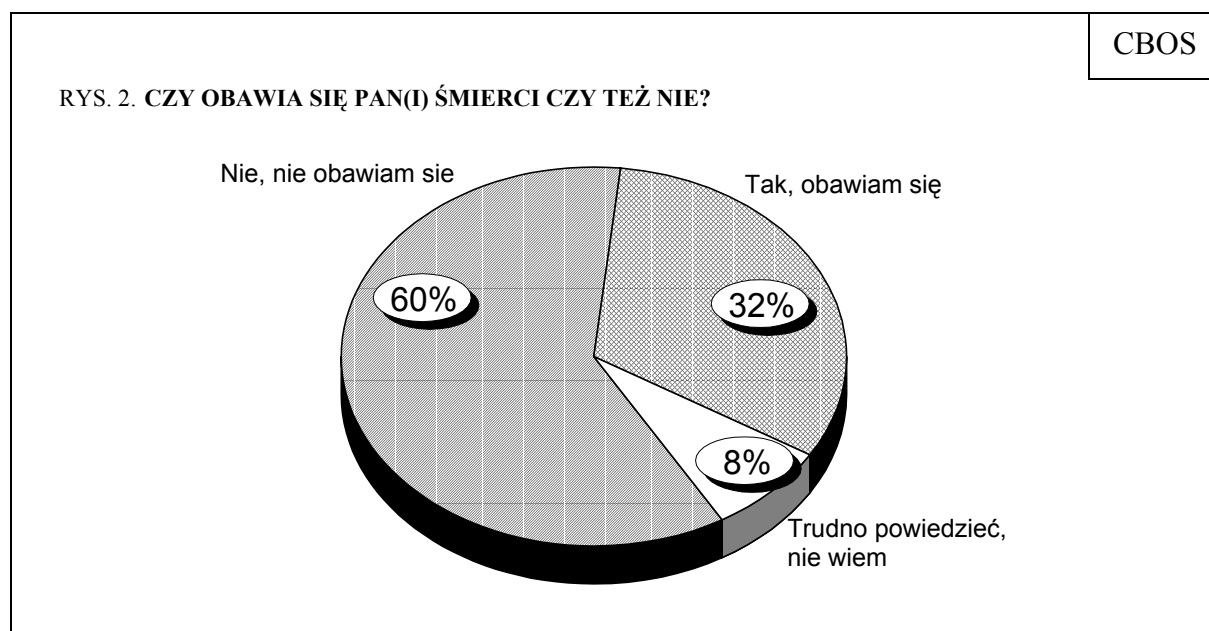
⁶ Zob. komunikat CBOS „Wiara Polaków”, maj '97 (opr. K. Pankowski).

⁷ Zob. „Wiara, praktyki religijne i cenione wartości. Porównanie międzynarodowe, 1999”, Polskie Generalne Sondaże Społeczne 1992-1999, ISS UW, International Social Surveys 1998, ISS UW, opr. B. Cichomski, T. Jerzyński, M. Zieliński, kwiecień 2001 (www.iss.uw.edu.pl).

Wiara w życie pozagrobowe wiąże się, jak można było przypuszczać, z częstszym myśleniem o śmierci. W istnienie po śmierci wierzy 78% badanych myślących o niej często i bardzo często, a tylko 63% tych, którzy nigdy nie myślą o umieraniu lub robią to bardzo rzadko.

LĘK PRZED ŚMIERCIA

Większość dorosłych Polaków nie obawia się śmierci; śmierć budzi lęk w co trzeciej ankietowanej osobie.

Przeżywanie obaw związanych ze śmiercią częściej deklarują kobiety, a także osoby z wykształceniem wyższym, częściej też ludzie w wieku od 25 do 34 lat; najczęściej - przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji oraz niepracujące gospodynie domowe. Najrzadziej natomiast lęk przed śmiercią odczuwają najstarsi badani (w wieku 65 i więcej lat), renciści, emeryci, rolnicy i mieszkańcy wsi w ogóle, ale także - uczniowie i studenci. Inne cechy ankietowanych nie mają istotnego wpływu, choć - co oczywiste - osoby bardzo często uczestniczące w praktykach religijnych rzadziej deklarują obawę przed śmiercią (zob. tabele aneksowe).

Ciekawe, że Polacy ponad dwukrotnie częściej niż Amerykanie deklarują odczuwanie lęku przed śmiercią przy bardzo zbliżonych przekonaniach religijnych i nie wydaje się, by moment przeprowadzania sondaży w USA i w Polsce mógł tłumaczyć tak duże różnice w postawach.

Tabela 3

Czy obawia się Pan(i) śmierci czy też nie?	USA (1999) ⁸	POLSKA (2001)
	w procentach	
Tak, obawiam się	14	32
Nie, nie obawiam się	83	60
Trudno powiedzieć	3	8

W grę może jednak wchodzić odmiennność wiary - Amerykanie częściej wierzą w życie po śmierci, w istnienie piekła, nieba, osobisty stosunek Boga do nich oraz w to, że ludzie mogą wiele zrobić, by zmienić swoje życie, być może więc częściej też oczekują nagrody na tamtym świecie⁹.

ŚWIADOMY STOSUNEK DO WŁASNEJ ŚMIERCI

W porównaniu z rokiem 1994, kiedy po raz pierwszy poruszaliśmy tę tematykę, nastąpił znaczący wzrost odsetka osób preferujących świadome przeżywanie swojej śmierci. Nadal jednak ponad połowa badanych wolałaby umierać nieświadoma tego faktu - np. we śnie czy niespodziewanie, kiedy nie ma czasu na refleksję, co nie jest zgodne z wzorcem umierania zakorzenionym w katolicyzmie.

Tabela 4

Czy, Pana(i) zdaniem:	Wskazania respondentów według terminów badań	
	X 1994	X 2001
	w procentach	
– lepiej, gdy człowiek umiera świadomy tego	26	36
– lepiej, żeby człowiek nie wiedział, że umiera	66	52
Trudno powiedzieć	8	12

⁸ Dane z sondażu *Los Angeles Times*, op. cit.

⁹ Zob. „Wiara, praktyki religijne i cenione wartości. Porównanie międzynarodowe, 1999”, cyt. wyd.

Postawy dotyczące tej sprawy są mało zróżnicowane społecznie (zob. tabele aneksowe). Umieranie świadome jest jednak częściej preferowane przez osoby najbardziej religijne, częściej też taki model śmierci wybierają respondenci ze średnim i wyższym wykształceniem oraz ludzie młodzi (w wieku od 18 do 34 lat).

Obawy związane ze śmiercią częściej współwystępują z wyborem śmierci nieświadomej niż świadomej, ale różnice nie są duże.

Podobnie jak przed siedmioma laty odsetki ankietowanych, którzy uważają, że lepiej poczynić różne przygotowania na wypadek śmierci, i twierdzących, iż lepiej w ogóle nie myśleć o umieraniu, niewiele się różnią.

Tabela 5

Czy, Pana(i) zdaniem:	Wskazania respondentów według terminów badań	
	X 1994	X 2001
	w procentach	
– lepiej w ogóle nie myśleć o śmierci i nie robić żadnych planów na wypadek śmierci	47	45
– lepiej przygotować się na to i poczynić plany, zadbać wcześniej o różne sprawy	47	49
Trudno powiedzieć	6	6

Odsetki badanych, którzy uważają, że lepiej przygotować się na wypadek śmierci (chodzi zapewne zarówno o przygotowanie duchowe, jak i sprawy majątkowe, kwestie kosztów i miejsca pochówku czy godnego nagrobka), są najwyższe wśród osób często biorących udział w praktykach religijnych, respondentów najstarszych, emerytów, ale także wśród ludzi z wyższym wykształceniem, przedstawicieli kadry kierowniczej i inteligencji, pracowników umysłowych niższego szczebla oraz wśród pracujących na własny rachunek. Częściej też za wcześniejszym przygotowaniem się do śmierci opowiadają się kobiety.

RÓŻNE ZMARTWIENIA, OBAWY I LĘKI ZWIĄZANE Z UMIERANIEM I ŚMIERCIA

Ankietowanym przedstawiliśmy wykazy kilkunastu różnych spraw, którymi ludzie martwią się myśląc o swojej śmierci, w dwóch odrębnych pytaniach (aby nie były zbyt długie), prosząc o wskazanie, w jakim stopniu obawiają się wymienionych kwestii oraz czy któreś z nich wzbudzają w nich niepokój. Ponieważ sformułowania obu pytań nieco się różniły, wyniki przedstawiamy w dwóch tabelach, oddzielnie, ale omówimy je łącznie.

Najwięcej osób - blisko dwie trzecie - obawia się (bardzo lub trochę) tego, iż będzie umierać w bólu oraz że opuści swych najbliższych. Przy tym mniej więcej połowa spośród nich (jedna trzecia wszystkich ankietowanych) deklaruje, że tych dwóch rzeczy bardzo się obawia. Bólu częściej boją się kobiety oraz starsi respondenci, a pozostawienia najbliższych - tylko kobiety.

Tabela 6

Przedstawię teraz Panu(i) kilka spraw, którymi ludzie martwią się myśląc o swojej śmierci. Proszę powiedzieć, czy obawia się Pan(i) czy też nie obawia tego, że gdy nadejdzie moment śmierci Pana(i), to:	Bardzo się obawiam	Trochę się obawiam	Niezbyt się tego obawiam	Wcale się tego nie obawiam	Trudno powiedzieć
	w procentach				
– będzie Pan(i) umierać w bólu	33	32	14	14	7
– opuści Pan(i) swoich najbliższych	34	29	13	18	6
– będzie Pan(i) umierać samotnie	17	25	21	31	6
– nie będzie wiadomo, co się z Panem/Panią stanie po śmierci	14	15	17	46	8

Są także osoby, które myśląc o swojej śmierci niezbyt się obawiają bólu czy pozostawienia swoich najbliższych bądź nie potrafią udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Tak więc odsetek tych, którzy wcale nie mają obaw w odniesieniu do obu tych kwestii, nie jest duży (od 14% do 18%).

Ankietowani martwią się także tym, czy ktoś będzie o nich pamiętał, odczuje ich brak, gdy umrą (w sumie 61%), tym, że nie będą mieli możliwości pożegnania się z najbliższymi (57%) oraz tym, że umrą bez przyjęcia sakramentu (55%). Jednak grupy osób, które deklarują, że wcale się takimi kwestiami nie martwią, są już większe, stanowiąc około jednej czwartej ogółu badanych.

Obawy dotyczące niemożności pożegnania się z bliskimi występują częściej wśród młodszych ankietowanych (w wieku od 18 do 34 lat), a także wśród mieszkańców dużych miast. Martwienie się tym, czy ktoś będzie o nas pamiętał, jest także wyraźnie częstsze wśród osób młodych, ponadto nieco częstsze wśród wykształconych i żyjących w dobrych warunkach materialnych. Natomiast kwestią nieprzyjęcia sakramentu częściej niepokoją się osoby bardzo religijne.

Tabela 7

Jak bardzo martwi się Pan(i) czy też niepokoi następującymi sprawami:	Bardzo się martwię	Trochę się martwię	Niewiele się martwię	Wcale się nie martwię
	w procentach			
– tym, czy komuś będzie brakowało Pana(i) lub czy ktoś będzie pamiętał o Panu(i)	26	35	15	23
– tym, że nie będzie możliwości pożegnania się z kimś przed śmiercią	23	34	17	26
– tym, że umrze Pan(i) bez przyjęcia sakramentu, nie w stanie łaski	24	31	17	28
– tym, że nie dostąpi Pan(i) zbawienia, że Bóg Panu(i) nie przebaczy	18	31	18	33
– niedokończeniem tego, co Pan(i) zamierzał(a) zrobić, czy zostawieniem niezakończonych spraw	16	32	20	32
– tym, że nie pojedna się Pan(i), nie pogodzi z innymi ludźmi	14	28	21	37
– tym, że nie uzyska Pan(i) czyjegoś przebaczenia za to, co Pan(i) uczynił(a)	13	26	20	40
– tym, że będzie Pan(i) umierać w szpitalu	13	24	22	41
– tym, że ktoś będzie przeglądał Pana(i) rzeczy po Pana(i) śmierci	3	6	14	77

Kwestią zbawienia i przebaczenia ze strony Boga martwi się w sumie nieco mniej niż połowa respondentów (49%), częściej, oczywiście, osoby bardzo religijne. Prawie tyle samo badanych (48%) niepokoi się również tym, że mogłoby umrzeć pozostawiając niezakończoną sprawę czy niezrealizowane w pełni zamierzenia. Są to najczęściej osoby młode i wykształcone.

Okolo dwóch piątych respondentów deklaruje, że martwi się tym, iż będzie umierać samotnie albo w stanie konfliktu, skłócenia, niepogodzenia się z innymi lub bez uzyskania przebaczenia ze strony tych, którym wyrządzili jakąś krzywdę czy zło. Podobny odsetek badanych boi się, że będzie umierać w szpitalu (w sumie 37%). Samotności częściej boją się

kobiety oraz respondenci z wyższym wykształceniem, a niepokodzenia się z innymi ludźmi i braku przebaczenia ze strony skrzywdzonych - ankietowani często biorący udział w praktykach religijnych oraz osoby młode (w wieku od 18 do 34 lat).

Najbardziej lęk czy niepokój respondentów budzą takie sprawy, jak to, co się właściwie stanie z nimi po śmierci (nieco częściej martwią się tym ludzie młodzi), oraz to, że ktoś będzie po ich śmierci przeglądał ich rzeczy, będzie więc miał wgląd w sferę nieraz bardzo intymną (nieco częściej martwią się tym kobiety).

Niezależnie od tego, jak często dane sprawy budziły obawy czy były przedmiotem zmartwień ankietowanych, analiza ich odpowiedzi ujawniła, że wiążą się one ze sobą, tworząc trzy różne grupy, u podłoża których leżą odmienne lęki i niepokoje, związane z myśleniem o swojej śmierci.

Pierwsza grupa to sprawy związane z transcendentnym, religijnym wymiarem śmierci, a także z wymiarem etycznym. Są to kwestie zbawienia i przebaczenia grzechów czy wyrządzonego zła - zarówno przez Boga, jak i przez bliźnich - przyjęcia sakramentu i dostąpienia stanu łaski oraz pojednania się z innymi ludźmi. Odpowiedzi ankietowanych dotyczące tych spraw są silnie ze sobą powiązane¹⁰.

Druga grupa spraw, jakie budzą niepokój w czasie myślenia o śmierci, to kwestie związane z przeżywaniem silnego lęku - przede wszystkim przed bólem i samotnością oraz tym, co czeka ludzi po śmierci, a także - w mniejszym stopniu - niepokoju o to, co będzie się działo z ich najbliższymi. Wzajemne związki tego rodzaju obaw są nieco słabsze¹¹, a obawy o bliskich są też prawie równie silnie powiązane z trzecią grupą spraw, będących przedmiotem obaw.

Tę (**trzecią**) grupę można by nazwać społecznym wymiarem śmierci - należą do niej takie sprawy, jak obawy ankietowanych o możliwość pożegnania się z bliskimi, o to, czy ktoś będzie o nich pamiętał po śmierci, odczuje ich brak, oraz o to, czy przed śmiercią zdążą załatwić wszystko, co chcą, czy dokończą to, na czym im zależy¹². Do tej grupy - oprócz

---

¹⁰ Współczynniki korelacji tau b Kendalla od 0,472 do 0,596.

¹¹ Współczynniki korelacji tau b Kendalla od 0,252 do 0,405.

¹² Współczynniki korelacji tau b Kendalla od 0,377 do 0,549.

wspomnianej wyżej troski o bliskich - należą też (choć słabiej powiązane) lęk przed umieraniem w szpitalu oraz obawy, że ktoś będzie przeglądał ich rzeczy po śmierci.

Wszystkie te pytania - o to, czym się ludzie martwią myśląc o swojej śmierci - zadano również w sondażach amerykańskich, możemy więc porównać obawy Polaków i Amerykanów.

Uderzające jest podobieństwo opinii Polaków i Amerykanów, gdy chodzi o tę grupę spraw, które związane są, jak się wydaje, z podstawowymi lękami dotyczącymi umierania i śmierci. Niemal takie same odsetki ankietowanych w jednym i drugim społeczeństwie deklarują, że obawiają się umierania w bólu, w samotności, opuszczenia swych bliskich i tego, co czeka ich po śmierci. Wynika to przypuszczalnie z ogólniejszego stosunku do śmierci, zakorzenionego w kulturze zachodniej; niestety, nie dysponujemy danymi porównywalnymi z innych społeczeństw.

Tabela 8

Przedstawię teraz Panu(i) kilka spraw, którymi ludzie martwią się myśląc o swojej śmierci. Proszę powiedzieć, czy obawia się Pan(i), czy też nie obawia tego, że gdy nadejdzie moment śmierci Pana(i), to:	Bardzo się obawiam		Trochę się obawiam		Niezbyt się obawiam		Wcale się tego nie obawiam		Trudno powiedzieć	
	USA	Polska	USA	Polska	USA	Polska	USA	Polska	USA	Polska
	w procentach									
– będzie Pan(i) umierać w bólu	32	33	33	32	12	14	21	14	2	7
– opuści Pan(i) swoich najbliższych	36	34	28	29	13	13	22	18	1	6
– będzie Pan(i) umierać samotnie	19	17	24	25	19	21	27	31	1	6
– nie będzie wiadomo, co się z Panem/Panią stanie po śmierci	10	14	11	15	19	17	58	46	2	8

Jeśli chodzi o pozostałe kwestie, można zauważyć istotne różnice. Amerykanie o wiele częściej niż Polacy wskazywali na martwienie się niemożnością pożegnania się przed śmiercią z bliskimi, choć i w naszym kraju obawy tego rodzaju należały do zgłaszanych najczęściej. Różnica przypuszczalnie wiąże się z wyraźnie większym rozproszeniem amerykańskich rodzin spowodowanym większą mobilnością oraz wielkością i rozległością tego kraju.

Tabela 9

Jak bardzo martwi się Pan(i) czy też niepokoii następującymi sprawami:	Bardzo lub trochę		Niewiele lub wcale	
	USA ¹³	Polska	USA	Polska
	w procentach			
– tym, że nie będzie możliwości pożegnania się z kimś przed śmiercią	70	58	29	42
– tym, że nie dostąpi Pan(i) zbawienia, że Bóg Panu(i) nie przebaczy	57	49	43	51
– tym, że nie pojedna się Pan(i), nie pogodzi z innymi ludźmi	56	42	44	58
– tym, że umrze Pan(i) bez przyjęcia sakramentu, nie w stanie łaski ¹⁴	51	54	45	46
– tym, że nie uzyska Pan(i) czyjegoś przebaczenia za to, co Pan(i) uczynił(a)	49	39	51	61
– niedokończeniem tego, co Pan(i) zamierzał(a) zrobić czy zostawieniem niezafatwionych spraw	43	47	56	53
– tym, że będzie Pan(i) umierać w szpitalu	41	37	59	63
– tym, czy komuś będzie brakowało Pana(i) lub czy ktoś będzie pamiętał o Panu(i)	35	62	65	38
– tym, że ktoś będzie przeglądał Pana(i) rzeczy po Pana(i) śmierci	19	9	80	91

Amerykanie znacznie częściej też martwili się kwestią zbawienia oraz pojednania się i uzyskania przebaczenia ze strony innych ludzi - sprawy duchowe i etyczne zdają się zaprzętać w tym społeczeństwie większą liczbę osób niż w Polsce. Częściej też jednak obawiali się wtargnięcia przez kogoś w sferę ich prywatności - przeglądania ich rzeczy po śmierci.

Natomiast sprawą, do której o wiele rzadziej przywiązywali wagę, było to, czy komuś będzie ich brakowało lub czy - gdy umrą - ktoś będzie o nich pamiętał.

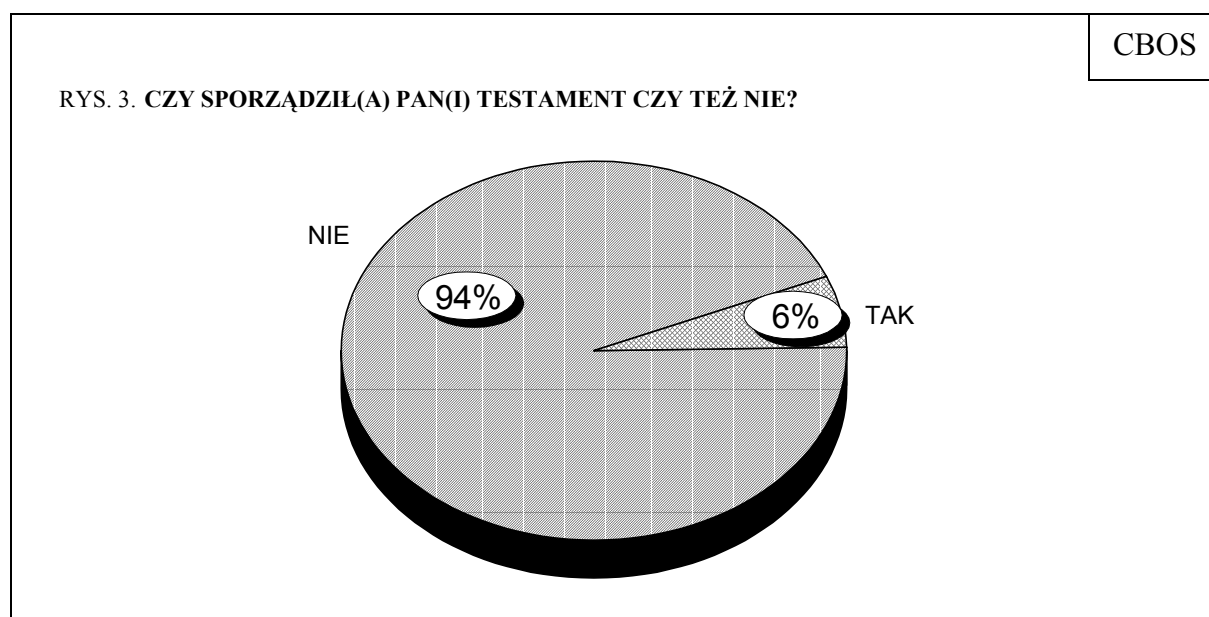
¹³ Dane dla USA pochodzą z sondażu Gallupa przeprowadzonego w maju 1997 roku dla Nathan Cummings Foundation i Fetzer Institute. Zob. Final Moments. Perspective on death, *Public Perspective*, March/April 2001.

¹⁴ Sformułowanie amerykańskie było odmienne („dying when you are removed or cut off from god or a higher power”), ale jego sens bliski polskiemu. Sformułowanie to musiało być dla części ankietowanych niezbyt zrozumiałe, gdyż 4% nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie. Warto dodać, że w sondażu amerykańskim pytano także o obawę, że „not having a blessing from a family member or clergy person” - bardzo lub trochę obawiało się tego 39% respondentów.

Obawa przed umieraniem w szpitalu, a także możliwość uzyskania jakiegoś stanu łaski czy połączenia z Bogiem przed śmiercią (należy pamiętać o różnicach w sformułowaniu tego pytania w Polsce i w Stanach) oraz załatwienia czy dokończenia pewnych spraw to kwestie równie często wskazywane przez Polaków jak Amerykanów.

SPRAWY PRAKTYCZNE

Ze śmiercią wiąże się załatwianie wielu spraw - zwłaszcza miejsca pochówku. Istnieje też kwestia spadku, dziedziczenia. Niektórzy mają już zapewnione lub starają się wcześniej zapewnić sobie określone, odpowiadające im miejsce na cmentarzu. Można też rozporządzić tym, co się posiada, zgodnie ze swoją wolą, sporządzając testament. Nie jest to jednak praktyka w naszym kraju powszechna, gdyż testament ma zaledwie co siedemnasta dorosła osoba.

Oczywiście, im starsi są ankietowani, tym częściej deklarują sporządzenie testamentu - największy ich odsetek jest wśród osób w wieku 65 i więcej lat (26%), rencistów i emerytów, ale w porównaniu z innymi posiadaniem testamentu wyróżniają się również osoby z wykształceniem podstawowym oraz mieszkańcy wsi; częściej też zadbały o to kobiety (zob. tabele aneksowe). Widać też, że im wyższe dochody na osobę mają respondenci, tym częściej

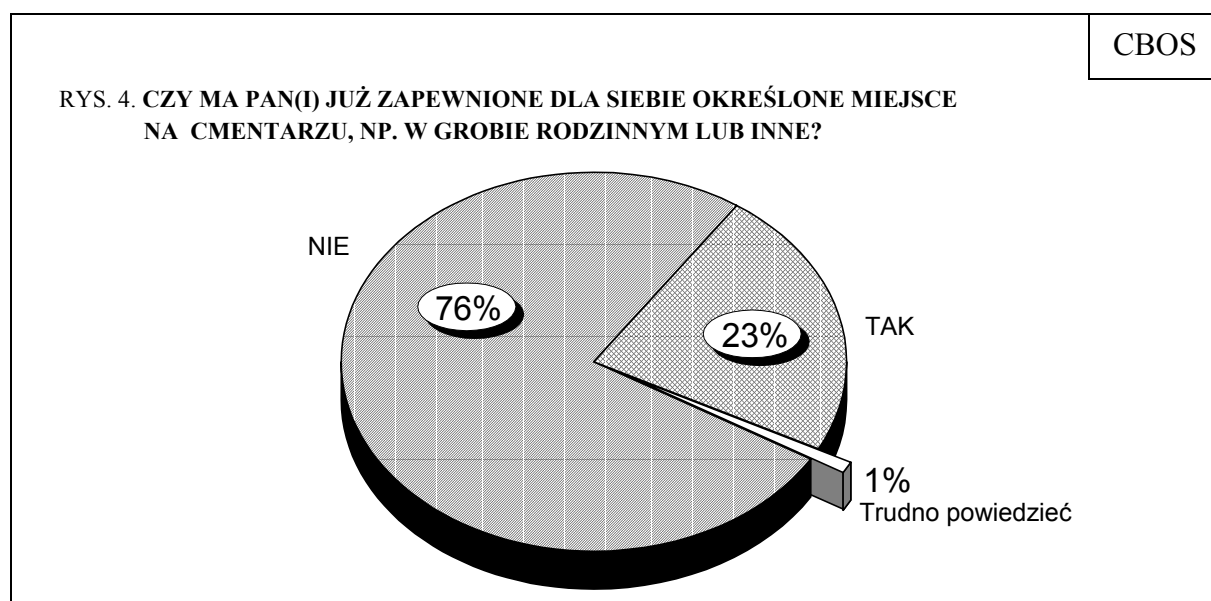
mówią o sporządzeniu testamentu. Deklaracjom takim sprzyja także religijność, mierzona częstością praktyk religijnych.

W Polsce sporządzanie testamentu jest jednak rzadkością - w społeczeństwie amerykańskim testamenty ma blisko połowa ankietowanych. Tak znaczna różnica wynika głównie, jak się zdaje, ze znacznie bardziej rozwiniętej kultury prawnej społeczeństwa amerykańskiego. Wśród Amerykanów w wieku 65 i więcej lat aż 76% posiada testament.

Tabela 10

Czy sporządził(a) Pan(i) testament czy też nie?	USA (1999) ¹⁵	POLSKA (2001)
	w procentach	
Tak	46	6
Nie	53	94

Prawie jedna czwarta Polaków ma już przygotowane miejsce na cmentarzu. W rzeczywistości odsetek ten jest przypuszczalnie nieco wyższy, gdyż część ankietowanych, np. osoby młode, może nie zdawać sobie sprawy z tego, że ma prawo do pochówku w określonym miejscu.

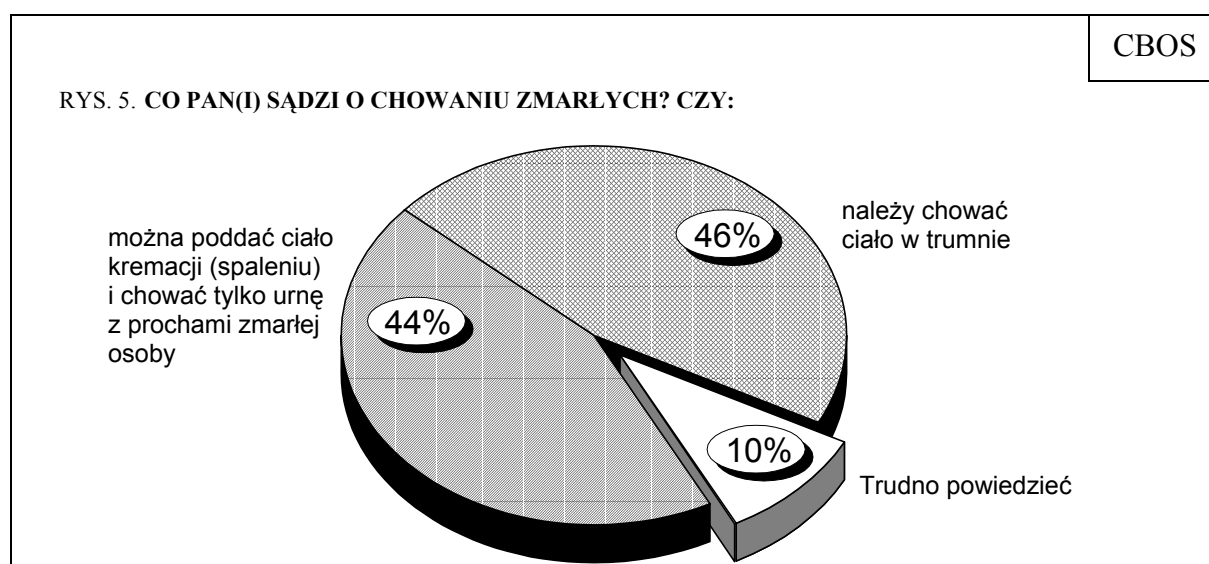

¹⁵ Dane z sondażu *Los Angeles Times*, op. cit.

Podobnie jak sporządzanie testamentu, tak i zapewnienie sobie miejsca pochówku jest związane z wiekiem - im starsi ankietowani, tym częściej deklarują jego posiadanie. O przygotowanym miejscu na cmentarzu częściej też mówią emeryci i renciści, osoby z wykształceniem podstawowym, rolnicy oraz kobiety. Również im wyższe dochody na osobę, tym częstsze posiadanie miejsca pochówku, choć zależność nie jest silna.

W Polsce - podobnie jak w społeczeństwach zachodnich - rośnie przyzwolenie na kremację zwłok, większe są też praktyczne możliwości jej dokonania. Obecnie ponad dwie piąte ankietowanych - niewiele mniej niż zwolenników tradycyjnego pochówku - uważa za dopuszczalne kremację zwłok i chowanie jedynie urny.

W porównaniu z rokiem 1994 wzrosła (o 7 punktów) liczba osób przyzwalających na kremację; wzrost nie jest wprawdzie duży, ale postawy i zachowania w tej sferze zmieniają się powoli.

Tabela 11

Co Pan(i) sądzi o chowaniu zmarłych? Czy	Wskazania respondentów według terminów badań	
	X 1994	X 2001
	w procentach	
– należy chować ciało w trumnie	55	46
– można poddać ciało kremacji (spaleniu) i chować tylko urnę z prochami zmarłej osoby	37	44
Trudno powiedzieć	8	10

Im wyższy poziom wykształcenia, a także im lepsza sytuacja materialna ankietowanych (powiązana z wykształceniem), tym więcej osób uważa, że ciało osoby zmarłej można poddawać kremacji. Liczba aprobujących taką formę pochówku rośnie też wraz z wielkością miejsca zamieszkania, maleje natomiast z wiekiem respondentów (zob. tabele aneksowe). Im młodsze osoby, tym częściej nie mają nic przeciw kremacji. Religijność natomiast sprzyja akceptacji tylko tradycyjnej formy pochówku.

Spośród grup społeczno-zawodowych poparciem dla kremacji wyróżniają się przedstawiciele kadry kierowniczej i inteligencji, pracownicy umysłowi niższego szczebla i pracujący na własny rachunek oraz uczniowie i studenci. Najmniej osób akceptujących kremację jest wśród rolników, a także wśród rencistów i emerytów.

Wiele osób w ogóle nie myśli o śmierci lub robi to bardzo rzadko; tylko co trzeci ankietowany deklaruje, że się jej obawia. Większość badanych sądzi przy tym, że śmierć nie kończy jeszcze naszego istnienia, że jest jeszcze coś po niej.

Przeważa opinia, iż lepiej byłoby, żeby człowiek nie wiedział, że umiera, ale zwolenników świadomego przyjęcia śmierci jest obecnie więcej niż przed kilku laty, natomiast nadal mniej więcej równo podzielone są opinie co do tego, czy lepiej w ogóle nie myśleć o śmierci czy też lepiej przygotować się i wcześniej zadbać o różne sprawy.

Wśród zmartwień, lęków czy obaw, związanych ze śmiercią, badani najczęściej wskazują umieranie w bólu i pozostawienie swych bliskich. Wiele osób niepokoi się też o to, czy będzie możliwość pożegnania się z najbliższymi i czy ktoś będzie o nich pamiętał. Obawy dotyczą także niemożności przyjęcia sakramentu czy też kwestii zbawienia i uzyskania przebaczenia ze strony Boga.

Blisko połowa respondentów martwi się również tym, że może zostawić niezakończony czy niedokończony sprawy, na których im zależy.

Inne niepokoje i lęki - np. przed samotnym umieraniem czy śmiercią w szpitalu, przed brakiem pojednania się z innymi lub uzyskania ich przebaczenia - wymieniane są przez badanych nieco rzadziej.

Zadziwiająco mało osób - zwłaszcza w porównaniu z Amerykanami - ma już sporządzone testamenty. Więcej respondentów ma zapewnione określone miejsce na cmentarzu, np. w grobowcu rodzinnym. Rośnie też poparcie dla kremacji jako formy pochówku.

Opracował

Włodzimierz DERCZYŃSKI

A N E K S

Tabela 1. Wiele osób myśli czasem o śmierci. Czy Pan(i) myśli o śmierci:

(%)

	bardzo często	dość często	dość rzadko	bardzo rzadko	Nigdy	Liczba osób
Ogółem	10	19	23	26	22	1020
Płeć						
Mężczyźni	5	15	23	30	26	487
Kobiety	15	22	22	23	17	533
Wiek						
18-24 lat	3	14	15	32	35	158
25-34	3	14	24	34	24	184
35-44	2	14	29	31	24	178
45-54	8	22	23	27	20	225
55-64	12	29	26	18	15	109
65 lat i więcej	33	25	20	12	10	167
Miejsce zamieszkania						
Wieś	11	19	20	25	25	372
Miasto do 20 tys.	10	27	22	23	19	134
20-100 tys.	9	19	18	34	20	190
101-500 tys.	9	15	35	25	16	188
501 tys. i więcej mieszk.	9	18	23	25	25	137
Wykształcenie						
Podstawowe	20	24	20	15	22	284
Zasadnicze zawodowe	7	18	18	34	24	293
Średnie	5	17	26	30	22	319
Wyższe	6	17	34	26	16	124
Grupa społ.-zaw. pracujący						
Kadra kier., inteligencja	1	18	38	35	9	75
Prac. umysł. niż. szczebla	4	16	28	34	16	79
Pracownicy fiz.- umysł.	7	7	23	37	26	57
Robotnicy wykwalifikowani	0	11	17	41	31	96
Robotnicy niewykwalifik.	3	19	36	21	21	44
Rolnicy	2	17	20	31	31	66
Pracujący na własny rach.	2	31	29	28	10	51
Bierni zawodowo						
Renciści	26	24	19	19	12	109
Emeryci	22	28	21	15	14	185
Uczniowie i studenci	4	11	26	29	30	83
Bezrobotni	7	18	13	19	44	119
Gospodynie domowe i inni	16	19	23	29	13	55
Pracuje w:						
inst. państw., publicznej	4	18	34	29	13	126
spółce właścicieli						
prywatnych i państwa	0	14	15	40	31	94
sekt. pryw. poza rolnict.	3	17	29	34	17	191
prywatnym gosp. rolnym	3	19	24	26	28	76
Dochody na jedną osobę						
Do 275 zł	7	23	19	25	26	125
276-399	12	27	18	21	22	98
400-549	9	18	25	28	20	165
550-799	16	14	18	33	17	138
Powyżej 799 zł	7	21	31	23	18	203
Ocena własnych war. mater.						
Złe	10	24	21	23	21	345
Średnie	12	18	21	27	21	444
Dobre	5	13	28	30	23	229
Udział w prakt. religijnych						
Kilka razy w tygodniu	27	36	13	13	12	63
Raz w tygodniu	10	21	24	25	21	508
1-2 razy w miesiącu	7	14	23	31	25	176
Kilka razy w roku	6	16	22	32	24	196
W ogóle nie uczestniczy	12	15	26	24	24	73
Poglądy polityczne						
Lewica	7	21	23	30	19	318
Centrum	6	17	20	31	26	239
Prawica	9	19	29	27	17	228
Trudno powiedzieć	17	19	20	17	26	231

Tabela 2. Jak Pan(i) myśli, czy śmierć kończy nasze życie czy też jest jeszcze coś po śmierci? 1 - Nic nie ma po śmierci;
2 - Jest jeszcze coś po śmierci

(%)

	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	14	69	17	1020
Płeć				
Mężczyźni	18	62	19	487
Kobiety	11	74	15	533
Wiek				
18-24 lat	12	78	10	158
25-34	10	71	19	184
35-44	12	68	20	178
45-54	16	65	18	225
55-64	19	60	21	109
65 lat i więcej	19	68	13	167
Miejsce zamieszkania				
Wieś	12	72	16	372
Miasto do 20 tys.	16	70	14	134
20-100 tys.	14	67	18	190
101-500 tys.	16	66	18	188
501 tys. i więcej mieszk.	18	63	19	137
Wykształcenie				
Podstawowe	14	70	15	284
Zasadnicze zawodowe	19	64	17	293
Średnie	13	70	17	319
Wyższe	8	70	21	124
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	8	69	23	75
Prac. umysł. niż. szczebla	7	71	20	79
Pracownicy fiz. - umysł.	17	68	16	57
Robotnicy wykwalifikowani	17	64	19	96
Robotnicy niewykwalifik.	8	64	28	44
Rolnicy	6	78	16	66
Pracujący na własny rach.	17	66	18	51
Bierni zawodowo				
Renciści	15	65	19	109
Emeryci	21	64	15	185
Uczniowie i studenci	8	80	12	83
Bezrobotni	21	68	11	119
Gospodynie domowe i inni	10	75	15	55
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	14	64	21	126
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	14	65	21	94
sekt. pryw. poza rolnict.	13	69	18	191
prywatnym gosp. rolnym	7	74	19	76
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	16	66	18	125
276-399	16	66	18	98
400-549	19	66	15	165
550-799	10	70	19	138
Powyżej 799 zł	16	67	17	203
Ocena własnych war. mater.				
Złe	18	64	17	345
Średnie	14	69	17	444
Dobre	11	73	16	229
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	8	78	14	63
Raz w tygodniu	10	78	12	508
1-2 razy w miesiącu	14	61	25	176
Kilka razy w roku	19	57	24	196
W ogóle nie uczestniczy	40	43	18	73
Poglądy polityczne				
Lewica	21	61	18	318
Centrum	14	66	20	239
Prawica	9	84	7	228
Trudno powiedzieć	12	67	21	231

Tabela 3. Czy obawia się Pan(i) śmierci czy też nie?

(%)

	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	32	60	8	1020
Płeć				
Mężczyźni	26	65	9	487
Kobiety	38	55	7	533
Wiek				
18-24 lat	34	58	9	158
25-34	44	50	6	184
35-44	34	57	9	178
45-54	29	61	9	225
55-64	33	59	8	109
65 lat i więcej	20	75	4	167
Miejsce zamieszkania				
Wieś	27	67	6	372
Miasto do 20 tys.	33	59	7	134
20-100 tys.	40	49	12	190
101-500 tys.	33	56	10	188
501 tys. i więcej mieszk.	35	61	4	137
Wykształcenie				
Podstawowe	29	66	5	284
Zasadnicze zawodowe	34	56	9	293
Średnie	29	63	8	319
Wyższe	43	46	10	124
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	51	43	6	75
Prac. umysł. niż. szczebla	44	41	14	79
Pracownicy fiz.-umysł.	35	57	7	57
Robotnicy wykwalifikowani	26	60	14	96
Robotnicy niewykwalifik.	44	48	7	44
Rolnicy	19	74	8	66
Pracujący na własny rach.	42	52	6	51
Bierni zawodowo				
Renciści	24	69	6	109
Emeryci	24	69	6	185
Uczniowie i studenci	24	70	6	83
Bezrobotni	30	66	4	119
Gospodynie domowe i inni	54	34	12	55
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	38	51	10	126
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	41	45	14	94
sekt. pryw. poza rolnict.	37	54	8	191
prywatnym gosp. rolnym	22	71	7	76
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	28	63	10	125
276-399	33	56	11	98
400-549	33	60	7	165
550-799	26	64	9	138
Powyżej 799 zł	42	53	6	203
Ocena własnych war. mater.				
Złe	29	64	7	345
Średnie	33	59	8	444
Dobre	36	55	9	229
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	22	71	7	63
Raz w tygodniu	33	58	8	508
1-2 razy w miesiącu	30	61	8	176
Kilka razy w roku	35	59	6	196
W ogóle nie uczestniczy	30	64	6	73
Poglądy polityczne				
Lewica	35	59	6	318
Centrum	33	58	9	239
Prawica	27	63	10	228
Trudno powiedzieć	31	60	8	231

Tabela 4. Czy, Pana(i) zdaniem, lepiej: 1 - gdy człowiek umiera świadomy tego;
2 - żeby człowiek nie wiedział, że umiera

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	36	52	12	1020
Płeć				
Mężczyźni	36	52	11	487
Kobiety	36	51	13	533
Wiek				
18-24 lat	40	49	11	158
25-34	40	50	10	184
35-44	33	52	15	178
45-54	36	50	13	225
55-64	31	59	10	109
65 lat i więcej	33	55	12	167
Miejsce zamieszkania				
Wieś	36	51	13	372
Miasto do 20 tys.	33	59	9	134
20-100 tys.	35	53	12	190
101-500 tys.	38	51	10	188
501 tys. i więcej mieszk.	38	48	14	137
Wykształcenie				
Podstawowe	33	54	13	284
Zasadnicze zawodowe	32	59	9	293
Średnie	41	47	12	319
Wyższe	37	44	18	124
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	40	38	21	75
Prac. umysł. niż. szczebla	39	45	14	79
Pracownicy fiz.- umysł.	43	47	9	57
Robotnicy wykwalifikowani	38	52	10	96
Robotnicy niewykwalifik.	49	37	14	44
Rolnicy	22	64	14	66
Pracujący na własny rach.	31	61	8	51
Bierni zawodowo				
Renciści	32	58	9	109
Emeryci	32	56	12	185
Uczniowie i studenci	51	36	13	83
Bezrobotni	27	62	10	119
Gospodynie domowe i inni	40	50	10	55
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	43	42	15	126
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	40	47	13	94
sekt. pryw. poza rolnict.	39	50	10	191
prywatnym gosp. rolnym	22	64	13	76
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	29	59	12	125
276-399	36	59	6	93
400-549	37	48	15	165
550-799	36	53	10	138
Powyżej 799 zł	37	50	14	203
Ocena własnych war. mater.				
Źłe	32	56	11	345
Średnie	37	51	12	444
Dobre	40	48	12	229
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	53	36	11	63
Raz w tygodniu	37	50	12	508
1-2 razy w miesiącu	37	53	9	176
Kilka razy w roku	26	60	14	196
W ogóle nie uczestniczy	39	52	9	73
Poglądy polityczne				
Lewica	37	51	12	318
Centrum	33	56	11	239
Prawica	44	44	12	228
Trudno powiedzieć	30	57	13	231

Tabela 5. Czy, Pana(i) zdaniem, lepiej: 1 - w ogóle nie myśleć o śmierci i nie robić żadnych planów na wypadek śmierci; 2 - przygotować się na to i poczynić plany, zadbać wcześniej o różne sprawy

	(%)			
	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	45	49	6	1017
Płeć				
Mężczyźni	49	45	6	484
Kobiety	42	52	6	533
Wiek				
18-24 lat	51	43	7	155
25-34	47	48	5	184
35-44	48	46	6	178
45-54	46	47	7	225
55-64	49	46	6	109
65 lat i więcej	31	64	5	167
Miejsce zamieszkania				
Wieś	42	51	7	369
Miasto do 20 tys.	49	45	6	134
20-100 tys.	49	45	6	190
101-500 tys.	46	49	4	188
501 tys. i więcej mieszk.	42	51	7	137
Wykształcenie				
Podstawowe	45	48	7	284
Zasadnicze zawodowe	51	42	8	293
Średnie	45	52	3	316
Wyższe	33	60	6	124
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	38	58	4	75
Prac. umysł. niż. szczebla	38	53	7	79
Pracownicy fiz.-umysł.	58	37	4	57
Robotnicy wykwalifikowani	55	37	8	93
Robotnicy niewykwalifik.	49	42	9	44
Rolnicy	45	44	11	66
Pracujący na własny rach.	33	56	11	51
Bierni zawodowo				
Renciści	42	50	8	109
Emeryci	39	56	5	185
Uczniowie i studenci	46	51	3	83
Bezrobotni	55	42	3	119
Gospodynie domowe i inni	46	50	4	55
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	41	50	8	123
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	68	29	3	94
sekt. pryw. poza rolnict.	36	55	8	191
prywatnym gosp. rolnym	44	46	10	76
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	56	37	7	125
276-399	44	55	1	98
400-549	48	49	3	165
550-799	47	48	4	135
Powyżej 799 zł	43	52	5	203
Ocena własnych war. mater.				
Złe	47	45	8	345
Średnie	45	50	5	444
Dobre	43	52	5	226
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	24	69	7	60
Raz w tygodniu	43	51	5	508
1-2 razy w miesiącu	48	41	11	176
Kilka razy w roku	50	46	4	196
W ogóle nie uczestniczy	55	44	1	73
Poglądy polityczne				
Lewica	45	49	6	318
Centrum	54	42	4	239
Prawica	34	62	4	225
Trudno powiedzieć	46	44	9	231

Tabela 6. Czy sporządził(a) Pan(i) testament czy też nie?

(%)

	Tak	Nie	Liczba osób
Ogółem	6	94	1020
Płeć			
Mężczyźni	4	96	487
Kobiety	8	92	533
Wiek			
18-24 lat	0	100	158
25-34	0	100	184
35-44	2	98	178
45-54	4	96	225
55-64	9	91	109
65 lat i więcej	26	74	167
Miejsce zamieszkania			
Wieś	10	90	372
Miasto do 20 tys.	4	96	134
20-100 tys.	4	96	190
101-500 tys.	4	95	188
501 tys. i więcej mieszk.	5	95	137
Wykształcenie			
Podstawowe	14	86	284
Zasadnicze zawodowe	4	96	293
Średnie	3	97	319
Wyższe	5	94	124
Grupa społ.-zaw. pracujący			
Kadra kier., inteligencja	3	97	75
Prac. umysł. niż. szczebla	2	96	79
Pracownicy fiz.- umysł.	0	100	57
Robotnicy wykwalifikowani	0	100	96
Robotnicy niewykwalifik.	5	95	44
Rolnicy	4	96	66
Pracujący na własny rach.	0	100	51
Bierni zawodowo			
Renciści	20	80	109
Emeryci	17	83	185
Uczniowie i studenci	0	100	83
Bezrobotni	1	99	119
Gospodynie domowe i inni	3	97	55
Pracuje w:			
inst. państw., publicznej	2	97	126
spółce właścicieli			
prywatnych i państwa	1	99	94
sekt. pryw. poza rolnict.	2	98	191
prywatnym gosp. rolnym	4	96	76
Dochody na jedną osobę			
Do 275 zł	3	97	125
276-399	5	95	98
400-549	5	95	165
550-799	8	91	138
Powyżej 799 zł	7	93	203
Ocena własnych war. mater.			
Złe	6	94	345
Średnie	7	93	444
Dobre	6	94	229
Udział w prakt. religijnych			
Kilka razy w tygodniu	20	80	63
Raz w tygodniu	7	93	508
1-2 razy w miesiącu	5	95	176
Kilka razy w roku	3	97	196
W ogóle nie uczestniczy	4	96	73
Poglądy polityczne			
Lewica	3	97	318
Centrum	3	97	239
Prawica	9	91	228
Trudno powiedzieć	11	88	231

Tabela 7. Czy ma Pan(i) już zapewnione dla siebie określone miejsce na cmentarzu, np. w grobie rodzinnym lub inne?

	(%)			
	Tak	Nie	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	23	76	1	1020
Płeć				
Mężczyźni	16	83	0	487
Kobiety	29	70	1	533
Wiek				
18-24 lat	5	94	1	158
25-34	2	98	0	184
35-44	14	86	1	178
45-54	20	79	0	225
55-64	36	64	0	109
65 lat i więcej	66	33	1	167
Miejsce zamieszkania				
Wieś	26	74	0	372
Miasto do 20 tys.	23	77	0	134
20-100 tys.	20	79	0	190
101-500 tys.	18	81	0	188
501 tys. i więcej mieszk.	23	75	3	137
Wykształcenie				
Podstawowe	42	58	1	284
Zasadnicze zawodowe	15	85	0	293
Średnie	15	84	1	319
Wyższe	16	82	1	124
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	13	87	0	75
Prac. umysł. niż. szczebla	7	91	0	79
Pracownicy fiz. - umysł.	8	92	0	57
Robotnicy wykwalifikowani	4	96	0	96
Robotnicy niewykwalifik.	14	82	4	44
Rolnicy	27	73	0	66
Pracujący na własny rach.	14	86	0	51
Bierni zawodowo				
Renciści	47	53	0	109
Emeryci	54	45	1	185
Uczniowie i studenci	4	94	1	83
Bezrobotni	15	85	0	119
Gospodynie domowe i inni	8	92	0	55
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	14	85	0	126
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	6	92	2	94
sekt. pryw. poza rolnict.	9	91	0	191
prywatnym gosp. rolnym	28	72	0	76
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	18	82	0	125
276-399	16	84	0	93
400-549	22	78	0	165
550-799	26	72	1	138
Powyżej 799 zł	27	73	0	203
Ocena własnych war. mater.				
Złe	26	74	0	345
Średnie	21	77	1	444
Dobre	21	79	0	229
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	41	58	1	63
Raz w tygodniu	24	76	0	508
1-2 razy w miesiącu	21	78	1	176
Kilka razy w roku	16	83	1	196
W ogóle nie uczestniczy	18	81	1	73
Poglądy polityczne				
Lewica	21	79	0	318
Centrum	15	84	0	239
Prawica	22	77	1	228
Trudno powiedzieć	34	65	0	231

Tabela 8. Co Pan(i) sądzi o chowaniu zmarłych? Czy:
1 - Należy chować ciało w trumnie; 2 - Można poddać ciało kremacji
(spaleniu) i chować tylko urnę z prochami zmarłej osoby

(%)

	1	2	Trudno powiedzieć	Liczba osób
Ogółem	46	44	10	1020
Płeć				
Mężczyźni	42	46	11	487
Kobiety	50	41	9	533
Wiek				
18-24 lat	34	55	10	158
25-34	32	58	9	184
35-44	40	47	12	178
45-54	46	41	13	225
55-64	57	34	9	109
65 lat i więcej	72	21	7	167
Miejsce zamieszkania				
Wieś	63	29	8	372
Miasto do 20 tys.	45	46	9	134
20-100 tys.	42	48	10	190
101-500 tys.	35	53	11	188
501 tys. i więcej mieszk.	24	59	16	137
Wykształcenie				
Podstawowe	68	26	6	284
Zasadnicze zawodowe	50	39	10	293
Średnie	32	56	11	319
Wyższe	23	59	17	124
Grupa społ.-zaw. pracujący				
Kadra kier., inteligencja	21	64	16	75
Prac. umysł. niż. szczebla	16	69	13	79
Pracownicy fiz. - umysł.	33	56	11	57
Robotnicy wykwalifikowani	49	46	5	96
Robotnicy niewykwalifik.	46	38	15	44
Rolnicy	69	16	16	66
Pracujący na własny rach.	24	69	7	51
Bierni zawodowo				
Renciści	68	25	7	109
Emeryci	67	25	8	185
Uczniowie i studenci	23	64	11	83
Bezrobotni	45	42	13	119
Gospodynie domowe i inni	52	45	3	55
Pracuje w:				
inst. państw., publicznej	35	50	14	126
spółce właścicieli				
prywatnych i państwa	31	63	6	94
sekt. pryw. poza rolnict.	29	59	12	191
prywatnym gosp. rolnym	72	15	14	76
Dochody na jedną osobę				
Do 275 zł	62	32	6	125
276-399	55	36	9	98
400-549	44	43	13	165
550-799	47	43	8	138
Powyżej 799 zł	33	56	11	203
Ocena własnych war. mater.				
Złe	53	37	10	345
Średnie	46	43	10	444
Dobre	36	54	11	229
Udział w prakt. religijnych				
Kilka razy w tygodniu	70	19	10	63
Raz w tygodniu	53	36	11	508
1-2 razy w miesiącu	48	45	7	176
Kilka razy w roku	28	58	14	196
W ogóle nie uczestniczy	26	71	3	73
Poglądy polityczne				
Lewica	39	51	10	318
Centrum	37	48	14	239
Prawica	46	43	11	228
Trudno powiedzieć	64	28	7	231